

Konu: **Kadim Diller ve Yazılar**

Yazı: **85**

Türk Kültüründe Ant Geleneği

Doç. Dr. **Haluk BERKMEN**

NOT: Bu yazı **Türk Dünyası Tarih Dergisi'nin Mart 2015** sayısında yayınlanmıştır.

İslamiyet'ten önce tüm Türk toplumlarında ant-içme törenleri önemli yer tutardı. Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları** adlı eserinde şu söyle diyor (1):

Yüeci kralının başı altınlatılıp and kadehi yapıldı. Büyük devlet akit ve andları bu kadehle yapıldı. Göktürk devleti kendisini eski Juan-Juan devletinin mirasçısı olarak gördü. M.Ö. 43 yılında Hunlar ile Çin elçileri arasında andlaşmalar "and kadehi" ile yapıldı.

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere tüm önemli olaylarda –taht'a çıkıldığında veya diğer bir devletle yapılan anlaşmalarda- and/ant içilmekteydi. Burada dikkat çeken söz and veya ant **içildiği** asla söylenmediğidir. Ayrıca bugün kullanmakta olduğumuz 'anlaşma' sözünün aslı **andlaşma** veya **antlaşma** olduğu beliriyor. Yani, kadim Türk toplumlarında karşılıklı oturup anlaşma imzalanmıyordu, kadeh kaldırılıp **ant-içiliyordu**. Bir atasözü olarak günümüze kadar gelmiş olan "Söz namustur" ifadesi, söz vermenin hem yeterli hem de önemli olduğunu, ayrıca yazılı bir belgeye gerek duyulmadığını belirtmektedir.

Ant içilen kadehin adı da **tolu** idi. Günümüz Türkçesinde kullanılan 'dolu' sözü 'tolu' sözünden dönüşmüştür. **Divanü Lûgat-it Türk'te** (2) tolu sözünü içeren şu dörtlük bulunuyor:

Iwırl başı kazlayu
Sağrak **tolu** közleyü
Sakinç kudhi kizleyü
Tün kün bile sevinelim

Günümüzün Türkçesiyle:

İbrik başı kaz gibi
Sürahi dolu göz gibi
Sıkıntıyı kuyuya gizleyip
Gece ve gündüz sevinelim

Demek ki, kadim Türkçede 'tolu' sözü hem boş olmayı, hem de and-içilen kadehi ifade etmiştir. Ayrıca 'tolu' sözünden türetilmiş Toluy özel adı hem Türklerde hem de Moğollarda vardı. Halen 'Tolunay' (dolunay) adına rastlamak mümkündür.

Bahaeddin Ögel eserinde şöyle diyor (3):

Cengiz hanın küçük oğlu tahta çıkmadan önce, kendi yerine, Toluy'un han olmasını istemişti. Tahta çıkarken kadehi Toluy'un elinden aldı. Orada bulunanların hepsi 9 defa diz çöktüler.

Sadece Moğollarda değil, tüm Asya toplumlarında and-içme törenleri yapılırdı. B. Ögel Özbek sarayındaki *kımız* (ekşi at sütü) içme törenini şu şekilde aktarmaktadır (4):

Padişah, kımız adı ile ünlü olan temiz içkiyi biraz içer ve devletin en ileri gelenine ikram eder. O da kadehin tümünü içer. İçki içme töreni, böylece töre üzere sürer gider. Beyler ile komutanlar tamam olduktan sonra askerlere sıra gelir.

Tüm Asya toplumlarında sözün büyük önemi vardı. Bu bakımdan and-içme törenlerinde kullanılan kadeh (tolu) özel olarak yapılır ve Türk toplumlarının çeşitli kutsal hayvanları bu kadehlerde şekillenirdi. Alttaki resimlerde çeşitli Asya bölgelerinde ve kuzey batı Avrupa'da yaşamış toplumların, günümüzde müzelere konmuş olan *tolularını* görüyoruz. Bu ant-içmeye yarayan kadehlerin birçoğu boynuz gibi eğri olduklarına dikkatinizi çekerim. Her birinde, İslâmiyetten önceki Türk toplumlarında kutsal sayılmış olan geyik, at, vaşak, aslan, pars ve özellikle dağ keçisi gibi hayvan motifleri bulunuyor. Dağ keçisinin kadim Türk kültüründeki öneminden bu dergide yayınlanmış bir yazımda söz ettim (5) . Bu kadehlerin yapımında önceleri içi boş dağ keçisi boynuzu kullanılırken, zamanla altın veya gümüş, bazen de bakır madenleri kullanılmıştır (6).

Karaca, Koç ve At toluları

Geyik

Horoza saldıran Vaşak

Kanatlı aslan

Tolu kadehlere Yunanca **Rhytos** ve İngilizce **Rhyton** (okunuşu rayton) denmektedir. Fakat aynı zamanda İngilizce 'rayt' olarak okunan ve 'rite' şeklinde yazılan sözcük ise **töre/gelenek** demektir. Şu halde **Rayt-Os** sözünde "gelenektir" anlamı, bu kadehlerin kadim bir geleneğe bağlı olduklarını aklı getiriyor. Bu bağlamda Fransızca ve İngilizce 'ritual' sözcüğü **töreyle bağlı ayin** demektir. Ayrıca İngilizce 'right' şeklinde yazılan ve 'rayt' olarak okunan sözcük "hem ahlaken hem de toplumda doğru ve kabul edilir olan" anlamını içermesi, söz vermenin dürüstlikle ve töresel gelenekle ilişkisine işaret ediyor olabilir.

Tüm Asya ve Avrupa'daki kadim kültürlerin and-içme törenlerinde kullanılan kadehlerin kadim Türk kültürüne ait kutsal hayvanları bulunuşu tesadüf olmasa gerek. Asya toplumları tolu kadehlerini yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca kullanmışlar ve simgelerini de aktarmışlardır. Hıristiyanlıkta önemli bir simge olduğu kabul edilen "Kutsal Kâse" kavramı belki de bu kadim geleneğe dayanmaktadır.

Alta, Asya'nın birçok farklı bölgesinde bulunan kadeh tutan Türk heykelleri görülüyor. Bunlara genelde **Balbal** veya **Bengü Taş** denmekte, bazı kaynaklarda **Taş Baba** adı geçmektedir. Tüm heykellerde kadehler göğüs hizasında tutulmakla kalpten yapılan samimi bir yeminin simgelenmek istendiği görüşündeyim. Balbalların nedensiz dikilmedikleri kesindir. **Ant** içmeyi gerektiren bir olayın **anısını** hatırlatmak için, birer **anıt** olarak dikilmişlerdir.

Asya'dan Türk heykeller

Asya'da bu konu ile ilgili araştırmalarda bulunmuş olan **Oktay Belli**, kitabında şu açıklamayı yapıyor (7):

2001 yılı araştırmalarında önce Bişkek, Burana, Koçkor ve Manas'taki müze ve Güzel Sanatlar Fakültesi bahçesinde bulunan taş heykel ve balballar incelenmiştir. Daha sonra pilot alan olarak Issık Köl bölgesi seçilmiştir. Issık Köl çevresindeki yerleşim merkezlerinde bulunan müze, park ve pansiyonların dışında, arazide çalışmalar yapılmış ve çok sayıda taş heykel saptanmıştır.

Türk kökenli Khazar'ların kuzey Kafkasya'daki Sarkel şehrinde ve civarında birçok taş heykel bulunmuştur. İnsan biçimindeki bu heykellerin tümünde karın veya göğüs hizasında tutulmuş bir kadeh veya su kabı bulunuyor (8). Hepsinin ortak özelliği olan bu duruş ve kadeh tutuş şekli şüphesiz ki önemli bir mesaj içermektedir.

Sadece Asya'da değil, Anadolu'da da benzer taş kabartmalar ve balballar bulunmuştur. Günümüzden yaklaşık 4000 yıl önceye ait oldukları tahmin edilen Hakkâri'de bulunmuş olan taş stellerin/balbalların hepsi de iki elleri ile bir su tulumunu kavramış olarak betimlenmişlerdir (9). Bu özellik bir Türk geleneği olan **Ant-İçmek geleneği** ile ilgili olduğu görüşündeyim. Zira kabartmaların hepsinde dağ keçileri ve Asya tipi yurt denen çadırlar bulunmaktadır. Sol omuzun üzerinde bulunan bu simgelerin sadece süs olarak kazanmadıkları

kesindir. Altta üç adet Hakkâri kabartması ve omuz üstünde betimlenmiş bir dağ keçisinin yakın plan görüntüsü bulunuyor (10).

Bu kabartmalarla ilgili olarak Veli Sevin şunları söylüyor (11):

Bunları andıran en erken savaşçı betimlemelerine M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren güney Rusya ve Ukrayna'daki İskit stelleri üzerinde rastlanır (Olchovsky, Evdokimov 1994). Ancak bu geç örneklerde farklılık, tulum bir boynuzun daima tek elle tutuluyor olmasıdır. Buna karşılık, çok daha geç olmakla birlikte, iki elle veya yalnızca sağ elle kap tutan antropomorf steller Orta Asya bozkırlarında yaygındır.

Kaynaklar:

- (1) **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Bahaeddin Ögel, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, İstanbul 2001, sayfa 292.
- (2) **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi**, Besim Atalay, Cilt 1, sayfa 100.
- (3) Kaynak (1), sayfa 295.
- (4) Kaynak (1), sayfa 297.
- (5) **Issık Kurganı**, Haluk Berkmen, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Mayıs 2003, sayı 197, sayfa 4.
- (6) <http://www.halukberkmen.net/pdf/120.pdf>
- (7) **Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**, Oktay Belli, Arkeoloji ve sanat yayını, sayfa 3, 2003, İstanbul.
- (8) **Kafkasya'daki Göktürk (Runik) İşaretli Yazıtlar**, İsmail Doğan, sayfa 25-30, Türk Dil Kurumu yayını, 2000, Ankara.
- (9) **Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi**, Veli Sevin, sayı 4, sayfa 79, 2001.
- (10) **Hakkâri Taşları**, Veli Sevin, Yapı Kredi Yayınları, 2005, İstanbul.
- (11) Kaynak (9), sayfa 81.